

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Тіл саясаты комитеті
Шайсұлтан Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық
ғылыми-практикалық орталығы

ҚАЗАҚ ТІЛІ ЕМЛЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Астана, 2018

АЛҒЫ СӨЗ

Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелерінің жобасын «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылы 19 ақпандағы №637 Жарлығына сәйкес бекітілген әліпби негізінде А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты (Институт) әзірледі.

Жобада осы Институт дайындаған «Қазақ орфографиясы ережелерінің тұжырымдамасы» (08.06.2018) негізге алынды.

Ереже жобасы Ұлттық комиссия жанындағы Орфографиялық және Әдістемелік жұмыс топтарының бірлескен ғылыми-практикалық семинар-кеңестерінде бірнеше мәрте қаралып, талқылаудан өтті.

Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы («Тіл-Қазына» орталығы) «Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелері» жобасындағы даулы мәселелер бойынша еліміздің кейбір өңірлеріндегі ересектер, оқушылар, сондай-ақ оқытушы-филологтар арасында сынама-сауалнама жүргізді. ЖОО-ның оқытушылары мен тілтанушы мамандарының тәуелсіз сараптамасынан өткізді.

Пікір алмасу, жекелеген қағидаларды одан әрі тиянақтай түсу мақсатында «Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелері» жобасын Қазақстанның ірі қалалары мен өңірлері жұртшылығына таныстыру, түсіндіру жұмыстары жүргізілді.

Қазақ емлесінің негізгі ережелерінің жобасын түзуде бұған дейінгі ережелер, сондай-ақ қазақ жазуының бұрын-соңды тұрақталған нормалары ескеріле отырып, латыннегізді әліпбиді қолданған және қолдана бастаған түркітектес халықтардың емлеге қатысты тәжірибесі, Қазақстан қоғамындағы қазіргі бетбұрыстардың ықпалымен қазақ әдеби тілінің лексикалық

құрамында, дыбыстық жүйесінде байқалған динамикалық құбылыстар жан-жақты зерделенді.

Жаңа мазмұнды қазақ емлесінің негізгі ережелерін түзу барысында қазақ жазуында ұлттық тілдің ерекшеліктері мен заңдылықтарының айқын көрініс табуына, қазіргі танымдық-білімдік индексті танытатын базалық нормалардың сақталуына, халық тілінің дыбыстық қор әлеуетінің қамтылуына, үштұғырлы тіл саясатының ұтымды іске асырылуына айрықша назар аударылды.

Ереженің негізгі ұстанымы үшін фонематикалық принцип басшылыққа алынды. Сонымен қатар қазақ әдеби тілінің лексикалық құрамындағы көне және кірме тілдік қабаттардың кейбір түрлерінің емлесіне қатысты дәстүрлі және фонетикалық принциптер қолданылды.

Қазақ емлесінің негізгі ережелерінде қазақ әдеби тілінің тұрақталған базалық нормаларымен қатар тілдің қазіргі жай-күйінде анықталған және қалыптанған жаңа тілдік құбылыстардың бірізді орфографиялану моделі жинақталды. Қазақ емлесіндегі тың өзгерістер, жаңа қағидалар және олардың ғылыми негіздемесі ортологиялық құралдарда жан-жақты қамтылмақ. Қазақ орфографиясының негізгі ережелері тиянақталған жаңа мазмұндағы қағидалар орфографиялық сөздік, орфоэпиялық сөздік, шетел сөздерінің сөздігі, емлесі қиын сөздер сөздігі, анықтағыштар мен анықтамалықтар, басқа да әдістемелік құралдар түзу мен жасауда, мамандар даярлауда ғылыми-нормативтік тірек ретінде алынатын басты құжат болып саналады.

ҚАЗАҚ ӘЛІПБИ

№	латыннегізді әліпби	әріп атауы	кирилнегізді әліпби	әріп атауы
1	Aa	[a]	Аа	[а]
2	Áá	[á]	Әә	[ә]
3	Bb	[by]	Бб	[бы]
4	Dd	[dy]	Дд	[ды]
5	Ee	[e]	Ее	[е]
6	Ff	[fy]	Фф	[фы]
7	Gg	[gi]	Гг	[гі]
8	Ĝĝ	[gy]	Ғғ	[ғы]
9	Hh	[hy]	х, h	[хы]
10	İi	[i]	Іі	[і]
11	Iı	[iu]	и, й	[и]
12	Jj	[ju]	Жж	[жы]
13	Kk	[ki]	Кк	[кі]
14	Ll	[yl]	Лл	[ыл]
15	Mm	[my]	Мм	[мы]
16	Nn	[ny]	Нн	[ны]
17	Ńń	[yn]	Ңң	[ың]
18	Oo	[o]	Оо	[о]
19	Óó	[ó]	Өө	[ө]
20	Pp	[py]	Пп	[пы]
21	Qq	[qu]	Ққ	[қы]
22	Rr	[yr]	Рр	[ыр]
23	Ss	[sy]	Сс	[сы]

24	Tt	[ty]	Тт	[ты]
25	Uu	[u]	Уу	[у]
26	Úú	[ú]	Уу	[ү]
27	Vv	[vy]	Вв	[вы]
28	Yy	[y]	Ыы	[ы]
29	Ýý	[uý]	Уу	[үу]
30	Zz	[zy]	Зз	[зы]
31	Sh sh	[shy]	Шш	[шы]
32	Ch ch	[chy]	Чч	[чы]

ТИРЕК ҰҒЫМДАР

Әріп – дыбыстың графикалық таңбасы.

Дыбыс – айтылатын әрі естілетін ең кіші дыбыстық бірлік.

Фонема – сөздер мен морфемаларды бір-бірінен мағына және форма жағынан ажырататын тілдің дыбыстық жүйесіндегі негізгі типтік бірлік.

Емле – жазу нормаларын қалыптандыратын ережелердің жинағы.

Тіл үндесімі – бірінші буынның үндесіміне қарай сөздердің бірыңғай жуан, не бірыңғай жіңішке айтылатын қазақ тіліндегі негізгі дыбыстық заңдылық.

Түбір – сөздің әрі қарай бөлшектеуге келмейтін, лексикалық мағынасы сақталған негізгі бөлігі.

Фонематикалық принцип – дыбыстардың сөз ішіндегі немесе сөз тіркесіміндегі өзара әсері ескерілмей, негізгі фонемалық түрі (мәні) сақталып жазылатын емле ұстанымы.

Морфологиялық принцип – жеке сөздің және күрделі сөз сыңарларының түбір тұлғасы сақталып жазылатын емле ұстанымы.

Қосымша – сөз мағынасын өзгертетін, түрлендіретін, сөз бен сөзді байланыстыратын грамматикалық бірлік. Қазақ тіліндегі қосымшалар түбірдің соңғы буынына үндесіп, не жуан, не жіңішке жалғанады.

Күрделі сөз – сыңарлары арасындағы синтаксистік қатынас жойылып, тұтасқан бірлік ретінде бір мағынаны білдіріп, бір ғана морфологиялық, синтаксистік қызмет атқаратын, біріккен, кіріккен, қос сөз және атауыштық тіркес түріндегі сөздер.

Біріккен сөз – екі сыңардан бірігіп, бір ғана зат пен құбылыстың атауы болатын, бірге жазылатын сөз.

Қос сөз – бір сөздің қайталануынан не сөздердің қосарлануынан жасалған, дефиспен жазылатын күрделі сөз.

Қысқарған сөз – күрделі атаулардың қысқартылып жазылған түрі.

Шеттілдік сөз – жазба тұрпаты түпнұсқасынан үлкен айырмасы болмайтын өзге тілден енген сөз.

Кірме сөз – қазақ тілінің дыбыстық заңдылықтары бойынша игеріліп жазылатын өзге тілден енген сөз.

ҚАЗАҚ ТІЛІ ЕМЛЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕРІ

I тарау ӘРІПТЕР ЕМЛЕСІ

Дауысты дыбыс әріптерінің емлесі

Дауысты дыбыстарды таңбалайтын әріптер: *a, á, o, ó, y, i, u, ú, e*.

§1. *a, e, i, y* әріптері сөздердің барлық буынында жазылады: *ana, baqyt, shaǵala, balapan, bota, bolashaq; elik, egemendik, elgezek, qurmet, kórkem; yqpal, yrys, mysal, jańǵyrý, baqsy, jaqsy; irgeli, irimshik, bilim, izgilik, kishipeuil, senim*.

§2. *á, o, ó, u, ú* әріптері сөз басында, бірінші буында, сондай-ақ қос сөз бен біріккен сөздің соңғы сыңарының бірінші және екінші буындарында да жазылады: *ádis, álem, sán, dán, mádeniet, báterek; ozyq, ońtauly, qoǵam, torsyq; óris, ómirsheń, kósem, bórik; utymdy, ustaz, qujat, tumar; úrdis, úkimet, júe, túbegeili; ataq-dáreje; atakásip, habar-oshar, kásiporyn; sózbe-sóz, kelissóz; el-jurt, tikushaq, qaz-úirek, aqtútek, endigári, ájeptáyr*.

E c k e p m y. Кейбір кірме, шеттілдік сөздердің екінші, сондай-ақ үшінші буынында да *á, o, ó, ú* әріптері жазылады: *sirá, kiná, kyá, ińkár, kúmán, shúbá, zámzám, dúdámal; bulbul, maǵlumat, samuryq, májbúr, dúldúl, dástúr, manóvr, montór, parashút, absolút, festivál, kobált, banknot, alkogól, vestibúl, ákúmúlátir*.

j, sh мен *ı* әріптерінің арасындағы *a* дыбысы жіңішке айтылғанымен, жазуда *a* әрпі таңбаланады: *jai, jailayú, jaily, shai, shailyq, shailaný*.

Дауыссыз дыбыс әріптерінің емлесі

Дауыссыз дыбыстарды таңбалайтын әріптер: *b, d, f, g, ğ, h, ı, j, k, l, m, n, ń, p, q, r, s, t, v, ý, z, sh, ch*.

§3. *b, g, d, f, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, z, sh, ch* және *ı, ý* (§6-ны қараңыз) әріптері сөздің басында, ортасында, аяғында жазылады: *bailyq, kóbelek, arab; ğúl, kógal, pedagog; dáýlet, baǵdar, asteroid; filosofia, múftı, paragraf; hıkaıa, qahar, tarıh; jospar, ereje; muqtaj; kúmis, shekpen, berik; lebiz, alash, táyekel; máńgilik, qaımaq, ğalym; namys, kóne, dastarqan; parasat, kópir, talap; qurmet, maqtanysh, bolashaq; rýh, ertegi, ómir; saiasat, kelisim, aıtys; tabıǵat, qatal, sáýlet; virýs, avtor, rezerv; zerde, bilezik, qundyz; shańyraq, búrshik, qylysh; chempion, kaýchýk, senvich; ıod, bailyq, sai; ýaqyt, áleymet, taý. Ashshy, tushshy, keshshe* сөздерінде екі *sh* әрпі қатар жазылады.

§4. *ĝ* әрпі сөз басы мен ортасында ғана жазылады: *ǵarysh, aǵash, samǵa*.

§5. *ń* әрпі сөз ортасы мен соңында ғана жазылады: *mórtańba, eńbek, tańerteń, meń, zań*.

ı, ý әріптерінің емлесі

§6. *ı, ý* әріптері төл сөздерде дауыссыз дыбыс ретінде таңбаланады: *ai, úi, oıshyl, iaǵni, qoıan, saıa; aý, sáýkele, demeýshi, qaýyn, aıyan, keıyana*.

§7. Айтылудағы *ıı* (ый), *ıı* (ій) дыбыс тіркестері сөздің барлық буынында *ı* әрпімен жазылады: *ıgilik, iman; kım, tıyn, sıa, sıaqtı; bı, tarıhı; institút, kınó, granıt*.

Е с к е р т у. Қосар *ıı* (ый) әріптері тек *sıı* (сый), *tıı* (тый) сөздерінде (оларға қосымша жалғанғанда да) жазылады: *sıılyq, sııymdylyq, sııy; tııym, tııylý, tııy*.

у, и әріп тіркестеріне аяқталған етістікке көсемшенің *и (-й)* жұрнағы жалғанғанда, екі *и* әрпі қатар жазылады: *байу – baudy, кеи – keudi, моу – moudu*.

§8. Айтылудағы *уу* (ұу), *иу* (йу) дыбыс тіркестері сөздің барлық буынында *у* әрпімен жазылады: *ұылдырғу, ұуз, ұилдеу; тұус, құыршақ, гүйл, тинтүйр; оқу, су, жазу, келу, бару*.

§9. ю әрпі *уу* әріп тіркесі түрінде жазылады: *айу, байу, ойу, жайу, суйу*.

Ескерту. *и* әрпінен кейін тұрған ю әрпінің орнына *у* әрпі жазылады: *қуу, жуу*.

§10. Я әрпі *иа* әріп тіркесімен жазылады: *қоиап, иағни, саиа*.

Ескерту. *и (и)* әрпінен кейін тұрған я әрпі *а* әрпімен жазылады: *қиа, сия, жиа*.

II тарау ТҮБІР СӨЗДЕР ЕМЛЕСІ. ҚОСЫМШАЛАРДЫҢ ЖАЛҒАНУЫ

Түбір сөздер емлесі

Қазақ тілінде түбір сөздер тіл үндесімі бойынша жазылады.

§11. Сөздер бірыңғай жуан не жіңішке үндесіммен жазылады: *азамат, унтымақ, босаға, турмыс; асем, мемлекет, изет, ұмит, сөілем*.

Ескерту. Кейбір кірме сөздерде үндесім сақталмай жазылады: *қузирет, қудирет, муғалим, қызмет, қошетет, ақирет, қасиет, қадир, кітап, тауқимет, қазирет*.

§12. Сөздер және күрделі сөздер мен сөз тіркестеріндегі жеке сөздердің түбір тұлғасы сақталып жазылады: *қулын (қулун емес), жүзим (жүзүм емес), көілек (көілік емес), жүрек (жүрөк емес), орындық (орундық емес), көк орамал (көг орамал емес), ақ ала*

(aǵ ala емес), *aq aıy* (aǵ aıy емес); *bara almaımyn* (*baralmaımyn* емес), *barsa ıǵı edi* (*barsıǵedi* емес), *baryp pa eken* (*baryppeken* емес), *kele jatyr* (*kelatyr* емес).

§13. Бірқатар кірме сөздер айтылуы бойынша игерілген түрде жазылады: *taýar*, *nómir*, *poshta*, *kástóm*, *pálte*, *poiyz*, *siez*, *slesir*, *vedimis*, *vedimistik*, *ketchúp*.

Қосымшалардың жалғануы

§14. Қосымшалар түбір сөздің соңғы буынындағы дауысты дыбыстың үндесіміне қарай не жуан, не жіңішке болып жазылады: *jumys-shy-lar-dyń*, *qart-tar-dyń*, *baqsha-myz-da*; *mekemde*, *bereke-si*, *teńiz-shi-ler*; *kitap-tyń*, *qudiret-ke*, *muǵa-lim-niń*; *kógal-ǵa*, *kógorai-ǵa*.

§15. Сөздің соңғы дыбысы қатаң болса, оған жалғанатын қосымшалар қатаңнан басталады, дауысты, ұяң немесе үнді болса, қосымшалар ұяң не үндіден басталып жалғанады: *halyq-qa*, *qyrat-tar*, *mektep-ke*, *kólik-pen*; *táj-ge*, *qaryz-ǵa*, *juldyz-dar*; *tań-ǵa*, *pán-der*, *tal-dyń*, *kól-ge*, *bala-ǵa*, *bala-lar*, *áje-ge*, *áje-niń*.

§16. Түбірдің соңғы буынында үнді дауыссыз дыбыстан кейін тұрған **у, і** әріптері тәуелдік қосымшасы жалғанғанда түсіріліп жазылады. Мысалы: *aýyl* – *aýly*, *daýys* – *daýsy*, *erin* – *erni*, *halyq* – *halqy*, *oryn* – *orny*, *ǵuryp* – *ǵurpy*, *quryq* – *qyrqy*, *kórik* – *kórkı* (*бет-ажар*), *árip* – *árpı*, *naryq* – *narqy*, *paryq* – *parqy*, *qulyq* – *qulqy*.

Е с к е р т у. Мағынасына нұқсан келетін сөздерде **у, і** түсірілмей жазылады. Мысалы: *qulyq* – *qulyǵy*; *kórik* – *kórigi* (ұстаның құралы); *qalyр* – *qalyby* (нанның қалыбы); *quryq* – *quryǵy* (сандық мағына); *naryq* – *naryǵy* (термин).

§17. Соңғы буынында **á** әрпі жазылатын түбір сөздерге қосымшалар жіңішке жалғанады: *kinási*, *kinásiniń*, *kináli*, *kúnási*,

kúnásiniń, kúnásine, kúnásinen, shúbási, shúbásiniń, shúbásiz, kýási, kýásiniń, kýásine, kýásinen, kýálik, kýáger, kúmáni, kúmániń, kúmáńdi, kúmáńshil. Бірақ ашық дауыстылармен келетін қосымшалар жуан жалғанады: *kúnáğa, kúnádan, kinálay, shúbálaný, kýáğa, kýádan, kúmáńğa, kúmáńdaný.*

§18. *s* немесе *z, j* дыбыстарына аяқталатын сөздерге *s, sh* дауыссыздарынан басталатын қосымша жалғанғанда, түбірдің негізгі тұлғасы сақталып жазылады: *basshy (bashshy емес), qussha (qushsha емес), tuzsyz (tussyz емес), sózsiz (sóssiz емес), aýyszsha (aýyshsha емес), tájsiz (táshsiz емес).*

§19. *n* дыбысына аяқталатын сөздерге *ǵ, g, b, m* дауыссыздарынан басталатын қосымша жалғанғанда, түбірдің негізгі тұлғасы сақталып жазылады: *buryńǵy (buryńǵy емес), jańǵa (jańǵa емес), qaýyńǵa (qaýyńǵa емес), túńgi (túńgi емес), tómengi (tómengi емес), júgenge (júgenge емес), janbaıdy (jambaıdy емес), kónbedi (kónbedi емес), senbeıdi (senbeıdi емес), saımanmen (saımammen емес).*

§20. *k, q, p* дауыссыздарына аяқталған түбір сөзге тәуелдік жалғауы жалғанғанда немесе көсемшенің *-a, -e, -ı* жұрнағы жалғанғанда *g, ǵ, b (y)* болып ұяңданып жазылады: *júrek – júregi, súiek – súiegi, kúrek – kúregi; qazaq – qazaǵy, bairaq – bairaǵy, taraq – taraǵy; kitap – kitaby, aspap – aspaby, lep – lebi; ek – egedi, tók – tógedi; taq – taǵady, baq – baǵady; kep – kebedi, keyip, jap – jabady, jaýyp, tap – tabady, taýyp.* Бірақ *sap – sapy, sapynda, tarap – tarapynda, tarapyńyzdan, qazaq – qazaqu* тәрізді сөздердің түбір тұлғасы сақталып жазылады.

§21. Екінші сыңары *basy, asy, aǵasy, anasy* тұлғаларымен келген біріккен сөздерде септік жалғаулары сөздің тәуелдік формасына жалғанады: *Elbasyna, Elbasyn, Elbasynnda, otbasyna, otbasyn, otbasynnda, qonaqasyna, qonaqasyn, qonaqasynda, otaǵasyna, otaǵasyn, otaǵasynda, otanasyna, otanasyn, otanasynnda.* Тәуелдік жалғауының III жағы жалғанбайды.

§22. Түбір сөзге *-hana, -gói, -qoi, -kez, -kesh, -paz, -ger, -ker, -tal, -dar, -qor, -kúnem, -niki (-diki, -tiki), -men (-ben, -pen)* тәрізді араб, парсы тілінен енген және төл қосымшалар сөздің соңғы буынының жуан-жіңішкелігіне қарамай жалғанады: *kitaphana, emhana; danagói, aqylgói; sánqoi, áyesqoi; arbakesh, baishykesh; jihankez; ónerpaz, bilimpaz; zańger, saydager; kásipker, qairatker; sezimtal, uǵymtal; dindar, qaryzdar; mansapqor, jemqor; paidakúnem; ataniki, aýyldiki, qazaqtiki; qoǵammen, ultpen, qyzben.*

III тарау БӨЛЕК ЖАЗЫЛАТЫН СӨЗДЕР ЕМЛЕСІ

§23. Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестері бөлек жазылады: *altyn saǵat, kiiz ú, jel arqan, bota kóz, qara shai, at qora, bas súek.*

§24. Күрделі сан есімдердің әрбір сыңары бөлек жазылады: *on bir, on birinshi, on segiz mullion, jıyrma segiz, júz on jeti, eki júz jetpis túrt, bir myń toǵyz júz elý úsh, túrt milliard, jıyrma úsh bútin onnan bir.*

§25. Күрделі сын есімдердің әрбір сыңары бөлек жазылады: *al qyzyl, qońyr ala, qyzǵylt sary, qara ala, kók ala, qara kók, aq sur, qula qasqa, qula jiren, tory túbel.*

§26. Күрделі етістіктердің, есім және еліктеуіш сөздермен тіркескен құрама етістіктердің әрбір сыңары бөлек жазылады: *baryp keldi, kele jatyr, jaza ber, kiip júre ber, júgire jóneldi, bara almady, bara almai qalyp edi, jyǵylyp qala jazdady; qyzmet etý, jumys jasaý, mán berý, qol shapalaqtaý; shap etý, dý ete túsy, baj etý, lap qoiý.*

§27. Толық мағыналы сөзбен тіркескен *saiyn, keiin, buryn,*

dein, shein, men, ben, pen, qoi, ǵoi, da, de, ta, te, ma, me, ba, be, pa, pe, she шылаулары бөлек жазылады: *jyl saıyn, aı saıyn; sabaqtan keın; budan buryn; jinalysqa dein; túske shein; qalam men qaǵaz, kitap pen dápter; kerek qoi, kóre ǵoi; ol da, men de; halyq ta, úkimet te; Bar ma? Sóılei me? Suraq pa? Kóp pe? Az ba? Kem be? Sen she?*

Е с к е р т у. Ma (me, ba, be, pa, pe) сұраулық шылауы түбір сөз бен қосымша арасында қолданылғанда *my (mi, by, bi, py, pi)* болып өзгерген қалпында бірігіп жазылады: *Baramysyń? Kelemisiń? Sultanbysyń? Tólenbisiń? Qazaqpy syń? Ózbekpisiń?*

§28. *da, de, ta, te* шылаулы тіркестерімен келген күрделі сөздер бөлек жазылады *bar da kel, ait ta qoi, qara da tur, kir de shyq.* Бірақ *urda-jyq, asta-tók, ýda-shy* тәрізді лексикаланған тіркестер бірге әрі дефис арқылы жазылады.

§29. Негізгі сөзге тіркескен *aldy, arty, asty, ústi, mańy, jany, ishi, syrty, basy, tusy, sheti, boıy* сияқты көмекші есімдер бөлек жазылады: *esik aldy, úı arty, kópir asty, qala mańy, bazar jany, aýla ishi, qora syrty, qystyń basy, júrek tusy, aýyl sheti, ózen boıy, tula boıy.*

Е с к е р т у. Aldy, arty, asty, ústi көмекші есімдерімен келіп, атаулық мағынаға ие болған сөздер бірге жазылады: *sailaýaldy naýqan, mektepaldy top, tilarty dybysy, sózaldy syńary, tisarty daýyssyzy, jerústi jumystary, jerasty sýlary.*

§30. Идиомалық, фразалық тіркестердегі әрбір сөз бөлек жазылады: *qas batyr, baǵy jandy, iek artty, bas tartty, bet burdy, qol jalǵady, qol ushyn berdi, in tires, qyrǵı qabaq.* Бірақ атау сөздің орнына жүретін лексикаланған тіркестер бірге жазылады: *basqosý, atsalysý, aqkónil* (§39-ды қараңыз).

IV тарау

БІРГЕ ЖАЗЫЛАТЫН СӨЗДЕР ЕМЛЕСІ

§31. Екі түбірден құралған бір ғана зат пен ұғым атауы бірге жазылады: *kókónis, shekara, jertóle, baǵdarsham, beinebaian, sýsabyñ, kereñqulaq* (өс.), *itsandyq* (өс.), *kelteshash* (өс.).

§32. Екінші сыңары *-lyq (-lik, -dyq, -dik, -tyq, -tik)* қосымшасымен келген қоғамдық, әлеуметтік лексика, *-ar (-er)* қосымшасымен келетін әдет-ғұрып, кәде атаулары, *-lar (-ler, -dar, -der, -tar, -ter)* қосымшасымен келетін ботаникалық, зоологиялық атаулар, *-qysh (-kish, -ǵysh, -gish)* қосымшасымен келетін құрал-сайман және техника атаулары, *-ty (-ti, -dy, -di), -pa (-pe, -ba, -be, -ma, -me), -ys (-is, -s), -ǵy (-gi, -qy, -q)* қосымшасымен келетін лексикаланған тұрақты тіркестер мен зат атаулары бірге жазылады: *ortaazialyq, jerjuzilik, arampıǵyldyq, búkilálemdik, jalpyhalyqtyq, birrettik; aýyzashar, atqaminer; ashatuiaqtylar; balyqqorektiler, jalañkóz diler, aǵashkemirgishter; kespekeskish, sabynsalǵysh, órtsóndirgish; sharyabasty, nemketti, súkelsaldy; alypqashpa, baykespe, janbaǵys, kireberis, kúnkóris; aýaqyzdyrǵy, aýasúzgi, bórioinaq.*

§33. *Ásire, bir, kóp, jalpy* және *avan, avia, avto, agro, anti, aero, gidro, giper, eýro, izo, intra, infra, kino, mega, mini, radio, tele, trans, ýltra, foto, elektr* сөзалды сыңарларымен, сондай-ақ *bei* қосымшасымен келген атаулар бірге жазылады: *ásiresolshyl; birjutym, birqainatym; kópmáñdi, kópmúshe; jalpyulttyq, jalpymemlekettik; avansahna, aviamektep, avtojol, agrokeshen, antidene, aeroshana, elektrsúzgi, fotosýret, gidrobeket, giperbelsendi, infraqurylym, intraqurylym, izosyzyq, kinoqondyrǵy, radiobailanys, telearna, transshekara, ýltradybys, eýrospport, megajoba, minijoba, beikúná, beihabar.*

§34. Екінші сыңары *aralyq, qumar, jandy, taný, tanym, jai, hat,*

aqy, ishilik сияқты сөздермен және *sumaq* қосымшасымен келген атаулар бірге жазылады: *halyqaralyq; ataqqumar; ultjandy; jaratylystaný; tiltanym; jylyjai; ashyqhat (ashyqhat syulay); zeinetaqy; mekemeishilik; ákimsymaq*. Бірақ анықтауыштық қатынас сақталған күрделі сөздер бөлек жазылады: *ashyq hat, qyzmettik hat*.

§35. *Esh, ár, kei, bir, qai, qaisy, álde* сөздерімен келген есімдік, сын есім, үстеулер түбір тұлғалары өзгертілмей, бірге жазылады: *eshkim; árkim; keibir; birdene; qaibir; áldeqalai; ártúrlí*.

Е с к е р т у. *Ár, kei, bir, qai, álde* сөздері зат есімдермен тіркескенде, бөлек жазылады: *ár el; kei bala; bir jumys; qai zaman; álde shyn, álde ótirik*.

§36. Бірінші сыңары *aq, qara, sary, kók, qyzyl, ala, boz* тәрізді түс атауларымен келетін ботаникалық, зоологиялық терминдер бірге жазылады: *aqıyq (құс), aqshabaq (балық); qaraqus, qaraagash (өс.); saryandyz (өс.), sarygúl; kókqutan (құс), kókbasshóp (өс.); qyzylqasqyr (аң), qyzylbidai; alabuğa (балық), alabulbul (құс); bozbetege (өс.), boztorgai*. Үш құрамнан тұратын ботаникалық, зоологиялық атаулардың алдыңғы екі сыңары бірігіп жазылады: *aqbas sıyr; aqkót torgai*.

§37. Лексикалық мағынасынан ажыраған *qoi, sıyr, túie, bota, qozu, at, qoian, aıy, bóri, qasqyr, it* немесе *qum, sıy, bal, ý, sor* сөздерімен тіркескен ботаникалық, зоологиялық атаулар бірге жазылады: *qoiıysan (өс.), sıyrjońyshqa (өс.), botabúrgen (өс.), qozygúl (өс.), atqulaq (өс.), qoiansúiek (өс.), aıybaldyrған (өс.), aıybadam (өс.), bóriqaraqat (өс.), qasqyrjem (өс.), itbúldirgen (өс.), qumberish (өс.), sıybetege (өс.), balqaraqai (өс.), ýkekire, ýbidaiyq (өс.), sorqańbaq (өс.)*.

Е с к е р т у. *Aq, qara, qyzyl, qońyr, sur, shubar* сөздері аң-құс, өсімдік түсін айыру үшін қолданылатын болса, бөлек жазылады: *aq alabota, qara qarğa, sur jylan, shubar baqa*.

§38. Екінші сыңары *shóp, gúl, tiken, japyraq, tamyр, qus, balyq, qurt, jidek, jemis, qat* сияқты жалпы атау болып келетін ботаникалық атаулар бірге жазылады: *emenshóp, qoñyraıshóp; kúmesgúl, qaltagúl; sortiken, shağyrtiken; túmejapyraq, sútjapyraq; altyntamyр, beltamyр; totyqus, kókqus; taraqbalyq, qylyshbalyq; qaraqurt, bósirqurt; qyzyljidek, tıjidek; tamyрjemis, torjemis; qaraqat, qyzylqat.*

§39. Лексикаланған фразеологизмдер және олардың қосымшалы түрлері бірге жазылады: *aqsaqal, aqsúiek, aqmiet, aqmiettik, aqkónil, aqkónililik; kóshbasshy, dúnieqoñyzdaný, erjúrek, erjúrektik, janpıda, janpıdalyq, ataqonys; basqosý, atsalsysý, atústi.*

V тарау

ДЕФИСПЕН ЖАЗЫЛАТЫН СӨЗДЕР ЕМЛЕСІ

Қос сөздер дефис (-) арқылы жазылады.

§40. Қайталама қос сөздер дефис арқылы жазылады: *lek-lek, alyan-alyan, júre-júre, kóre-kóre, sólei-sólei, biik-biik, kóp-kóp, tay-tay, pah-pah, áykim-áykim.*

§41. Сыңарлары өзара мағыналас және қарама-қарсы, жиынтық және жалпылама мәндегі, сондай-ақ мағынасы көмескіленген қос сөздер дефис арқылы жазылады: *syı-qurmet, úgitanasihat, oi-óris, ydys-aıaq, telegeı-teńiz, salt-dástúr, er-toqym, el-jurt, jer-jahan, kúsh-qairat, ońtústik-shyğys, júrek-tamyр syrqaty, shtrih-kod, emdik-saýyqtyrý, oqý-jattyğý, ákimshil-qysymshyl; úlken-kishi, kári-jas, alys-jaqyn, ashshy-tyshshy, alys-beris, joğary-tómen, kóshi-qon, aıtty-aıtpady, kirer-kirmesten, kelimdi-ketimdi, kári-qurtań, kóilek-kónshek, et-met.*

§42. Қосарланған болжалдық сан есімдер дефиспен жазылады: *bir-eki, alty-jeti, úsh-tórt, otyz-qyryq, altaý-jetey, bireý-ekey.*

§43. Қосарланған еліктеуіш, бейнелеуіш сөздер және көңіл-күй, шақыру одағайлары дефис арқылы жазылады: *jalt-jult, satyr-sutyр, qalt-qult, shaqyr-shuqyr, shart-shurt, sart-surt, sart-sart, tars-turs, tars-tars, pah-pah, shek-shek*.

§44. Грамматикалық тұлғалармен келген қос сөздер дефис арқылы жазылады: *týradan-týra, joǵy-joq, qoldy-qolyna, ózinen-ózi, qaraptan-qarap, bardy-joqty, azdy-kópti, tekten-tekke, teginnen-tegin, qolma-qol, betpe-bet, kózbe-kóz, jolma-jol, barar-barmas; bilep-tóstep, sharshap-shaldyǵyp, kórgen-túngen, jýyp-shaıyp, qyryp-joıyp, jylap-eńirep, ósip-ónip*.

§45. Араб цифрымен берілген санға қосымша дефис арқылы жалғанады, сондай-ақ түсірілген *-ynshy (-inshi), -nshy (-nshi)* қосымшасының орнына дефис қойылады, ал рим цифрымен берілсе, дефис қойылмайды: *6-ǵa, 100-ge dein, 10-15-ten; 2018-jyl, 5-sanat, 3-kireberis, 10-qazan, 2-aqpan, 136-bap, 1-úı, 9-páter; XXI ǵasyр, III tom, IV taray*. Бірақ № шартты белгісімен тіркесетін араб цифрлы сан есімдер дефис арқылы ажыратылмайды: *№82 mektep, direktordyń №5 buuryǵy, №107 qayly, №17 kiris*.

§46. Цифрға тіркелетін % (пайыз), °C (Цельсий) таңбаларынан кейін жалғанатын қосымшалар дефис арқылы жазылады: *50 %-ǵa, 10 0C-den tómen*.

§47. Күшейткіш буынмен келетін сөздер дефиспен жазылады: *ap-anuq, qyp-qyzyl, sap-sary, jap-jaqsy, súp-súkimdi, qubaqyp*. Бірақ *appaq, kókpeńbek* болып жазылады.

§48. Шеттілдік кірме негіздер мен қазақ сөздерінің қосарлануынан туындаған атаулар, символ-сөздер мен сандар, кірме аббревиатуралар дефис арқылы жазылады: *brein-ring, kofe-breik, market-meiker, blis-sayal, feis-baqylay, art-kafe, pop-myzyka; i-nómir, MP4-pleerleri, ASCII-fauldar, USB-tasymaldaıshy, SD-karta; VIP-túindeme, VIP-habarlandyry, VIP-deńgei, IT-mamandar, PR-mamandar*.

§49. *Ýeb, eks* сөзалды сынарларымен келетін сөздер дефис арқылы жазылады: *ýeb-brayýzer, ýeb-dızain, ýeb-interfeis, ýeb-sait; veb-qurylgy; eks-ákim, eks-múshe.*

§50. *-aq, -ai, -ay, -dy, -di, -mys, -mis, -tin, -tuğyn* шылаулары өздерінен бұрынғы сөздерден дефис (-) арқылы бөлініп жазылады: *sen-aq, shamaly-aq, kelmeidi-ay, ádemisin-ai, aitqan-dy, barypty-mys, kelipti-mis, kóretin-di; erek-tin, bar-tuğyn, joq-tuğyn.*

§51. Қысқарған сөзге қосымшалар дефис арқылы жалғанады: *AAQ-nyń, QazUPÝ-ға, UNESCO-ға* (§76-78 қараңыз).

VI тарау БАС ӘРІПТИҢ ЕМЛЕСІ ҚОСЫМШАЛАРДЫҢ ЖАЛҒАНУЫ

§52. Әрбір жаңа сөйлем бас әріппен жазылады: *Qonaqúide, dóngelek ústel ústinde qyzğylt, kúngirt sáylesi bar tas sham janyp tur. Qyryn otyrған ákesiniń úlken kesek pishini Abaıға jartylai ғана kórinedi* (М.Áýezov).

§53. Өлеңнің әрбір жолы бас әріптен басталады:

*Paida oilama, ar oıla,
Talap qyl artyq bilýge.
Artyq bilim kitapta,
Erinbei oqyp kórýge* (Абаі).

Жалқы есімдер емлесі

§54. Кісінің аты, әкесінің аты, тегі бас әріппен жазылады: *Dýlat Sağynuly Berdaly, Qyrmyzy Nábiqyzy Seidinbek.*

§55. Кісі есімдеріне және *-ov, -ev* жұрнағымен аяқталған кісінің тегіне қосымша түбір сөздің соңғы буынына сәйкес

үндесіп жалғанады: *Álihannyń, Álihanǵa; Dilshattyń, Dilshatqa; Nábievanyń, Nábievke; Baǵaraevanyń, Baǵaraevqa.*

Е с к е р т у. Соңғы буыны *á*-мен аяқталған кісі есімдеріне қосымшалар §17-ге сәйкес жалғанады: *Kúlásh-qa, Kúlái-ǵa, Bilál-ǵa.*

§56. Екі сөзден құралған кісі есімдері бірге жазылады: *Tóremurat, Aısáyle, Saqypjamal, Ábilqasym, Qasymjomart, Batyrhan, Tursynzada, Nurgalı, Aıgúl, Aqbala, Aqylbek, Jaqsybai, Shárbaný, Toqqoja, Nurbike, Nuratym, Nurdilda, Bibihanym, Asyljan, Ahmetqazy.*

§57. Кісі есімдері сыңарларының жігіндегі дыбыстар ауызша айтылуына сай жазылады: *Aıǵyz, Baıgeldi, Esengúl, Qaragóz, Kenjáli, Bibajar, Qojahmet.*

§58. Араб, парсы тілінен енген кісі есімдері қазақ тілінің дыбыстық заңдылығына сәйкес жазылады: *Ysqaq, Yrysjan, Yrysaldy, Ysmaıyl* немесе *Symaıyl, Muhambet, Ibragım, Ybyratym, Bátıma, Qasen, Qusatyn, Qadisha, Pazyl, Ábdıqadir, Álbeıbarys.*

§59. Тарихи тұлға есімдеріндегі ататекті айқындайтын сөзалды, сөзортасы нақтылаушы артикльдер есім сыңарларының ортасында, сөйлем басында, есім сыңарының алдыңғысы түсірілгенде, бас әріппен жазылады: *Ábynasyr ál-Farabi, Áz-Zahır Rýkn ád-din Beıbarys, Leonardo da Vinchi, Janna d'Ark, Fon der Gols, Liýdvıg van Bethoven. Ál-Farabidiń murasy barlyq túrki halyqtaryna ortaq.* Көрсетілген есімдерге қосымшалар буын үндестігіне сәйкес жалғанады: *Leonardo da Vinchi (-diń, -ge); Fon der Gols (-tyń, -qa); Vilgelm fon Gýmboldt (-tyń, -qa).*

§60. Ертегі, миф кейіпкерлерінің аттары бас әріппен және бірге жазылады: *Jelataq, Jeztyrnaq, Qambarata, Oısyqlara, Zeńgibaba, Shekshekata, Shopanata.*

§61. Құрамында *bı, jyraý, ata, ana, batyr, abyz, aqyn, bahadúr, han, seri, sal, datqa, sultan, qajy, sulý, begim, hanym, datqa, abyz,*

myrza сөздері бар ұлттық-мәдени қоғамдастыққа танымал кісі есімдерінің алдыңғы сыңары бас әріппен, екінші сыңары кіші әріппен бөлек жазылады: *Móńke bı, Buqar jyraý, Adam ata, Haýa ana, Qorqyt ata, Domalaq ana, Jalańtós batyr, Baiserke abyz, Dýlat aqyn, Ábilǵazy bahadúr, Abylai han, Aqan seri, Birjan sal, Baizaq datqa, Baraq sultan, Qunanbai qajy, Baian sulý, Aisheker hanym, Rabia begim.*

§62. Дәстүрлі мәдениетте ерекше орын алған кісі есімдерінің алдында қолданылатын тұрақты эпитеттер бас әріппен жазылады: *Úkili Ybyrai, Qyz Jibek, Jaqayym shekti Jetes bı, Qazdaýysty Qazybek bı, Er Tarǵyn, Qaraqypshaq Qobylandy, Jaiqú Musa, Er Tóstik.*

§63. Жануарлар мен құстарға қойылған күрделі атаулар бас әріппен және бірге жазылады: *Aitóbel, Qoiankók, Qulager; Bóribasar, Aqtós, Qaratorǵai, Sabalaq.*

Жер бедері, аспан денелері атауларының емлесі

§64. Географиялық және астрономиялық атаулар бас әріппен жазылады: *Alataý, Jetisý, Ertis, Jaiyq; Kún, Aı, Jer, Sholpan, Jetiqaraqshy, Sumbile, Úrker.*

§65. *Muhit, asý, aral, qum* т.б. сөздермен келетін жер-су және астрономиялық атаулардың бастапқы сыңары бас әріппен жазылады: *Qara teńiz, Tynyq muhity, Kúngei asýy, Barsakelmes araly, Borsyq qumy.*

§66. Тұрақты анықтауыш арқылы қалыптасқан күрделі жер-су атауларының екі сыңары да бас әріппен және бөлек жазылады: *Kishi Azia, Ortalyq Qazaqstan, Batys Qazaqstan, Qıyr Shyǵys, Tayly Altai.*

§67. Күрделі жер-су атаулары бас әріппен, түбір тұлғасы сақталып, біріктіріліп жазылады: *Araltóbe, Úsharal, Kókshetaý, Betpaqdala, Jarkent, Marqakól, Saryarqa, Saryaǵash, Jańaarqa.*

§68. Қосарланған жер-су атауының екі сыңары да бас әріппен, дефис арқылы жазылады: *Aqsý-Jabaǵyly qoryǵy, Útas-Aidos jerasty sýy, Sairam-Ógem ulttyq parki, Balqash-Alakól ойысы.*

Күрделі атаулар емлесі

§69. Мемлекет және ең жоғарғы мемлекеттік басқару органдары мен лауазым атаулары бас әріппен жазылады: *Qazaqstan Respýblıkasy, Qazaqstan Respýblıkasynyń Prezidenti, Qazaqstan Respýblıkasynyń Premier-ministri, Qazaqstan Respýblıkasy Parlamenti Májilisiniń Tóraǵasy, Qazaqstan Respýblıkasynyń Úkimeti.* Бірақ мемлекеттік лауазым атауларындағы *hatshy, ministr, depýtat, ákim, orynbasar, basshy, tóraǵa* сөздері кіші әріппен жазылады: *Qazaqstan Respýblıkasy Memlekettik hatshysy, Qazaqstan Respýblıkasy Qarjy ministri, Qazaqstan Respýblıkasy Parlamentiniń depýtaty, Túrkestan oblysynyń ákimi, Qazaqstan Respýblıkasy Prezidenti ákimshiligi basshysynyń orynbasary, Adistemelik bólim basshysy, Til komitetiniń tóraǵasy.*

§70. Мемлекеттік әкімшілік-басқару органдары (министрлік, комитет, департамент, кодекс т.б.), заңнамалық құжаттар күрделі атауларының бірінші сөзі бас әріппен жазылады: *Qarjy ministrligi, Qazaqstan Respýblıkasy Qarjy ministrligi, Qazaqstan Respýblıkasy Ishki ister ministrligi, Qazaqstan Respýblıkasy Qarjy ministrliginiń Memlekettik múlik jáne jekeshelendirý jónindegi komiteti, Qazaqstan Respýblıkasy Aqqarat jáne komýnikasialar ministrliginiń Aqqarattandyryú departamenti, Qazaqstan Respýblıkasynyń Eńbek kodeksi.*

§71. Оқу орны, ғылыми мекеме, қоғамдық ұйым, өнер орталықтарының және олардың құрылымдық бөлімшелерінің атаулары бас әріппен жазылады: *Ál-Farabi atyndaǵy Qazaq ulttyq ýniversiteti, Sh.Ýalıhanov atyndaǵy Tarih jáne etnologia*

institúty, Qazaqstan Sýretshiler odaǵy, Abai atyndaǵy Opera jáne balet teatry, Qazaq ulttyq ýniversitetiniń Tarih fakúlteti, Shyǵystanyń fakúltetiniń Shyǵys filologiasy kafedrasy; Til bilimi institútynyń Til mádenieti bólimi, Jazyshylar odaǵy Kórkem ádebiet bólimi, Til bilimi institútynyń Gylymi kehesi.

§72. Ғимарат, ескерткіш, көркем әдебиет, музыка, сәулет, өнер туындылары атауларының алғашқы сөзі бас әріппен жазылады: *Beibitshilik pen kelisim sarayı, Qazmedia ortalyǵy, Táýelsizdik sarayı, Áziret Sultan meshiti, I.Esenberlinniń «Kóshpendiler» trilogyasy, «Alasapyran» romany, «Aıqyn» gazetі, «Qazdar qaitqanda» áni, «Máńgilik el» monýmenti.*

§73. Маңызды тарихи оқиғалардың, мереке атауларының бірінші сөзі бас әріппен жазылады: *Aqtaban shubyryndy, Alqakól sulama, Jeltoqsan kóterilisi, Qurban ait, Naýryz meiramy, Qazaqstan halqynyń birligi merekesi, Bilim kúni.*

§74. Мемлекеттік марапаттар, атақтар бас әріппен жазылады: *Qazaqstan Respýblikasy Memlekettik syılyǵynyń laýreaty, «Halyq qaharmany» ataǵy, «Altyn qyran» ordeni, «Eren eńbegi úshin» medali, «Altyn alqa» tósbelgisi.*

VII тарау ҚЫСҚАРҒАН СӨЗДЕР ЕМЛЕСІ

§75. Басқы әріптерінен қысқарған күрделі атаулар бас әріппен жазылады: *EQYU (Eýropadaǵy qaýipsizdik jáne yntymaqtastyq uıymy); AQ (Aksionerlik qoǵam); AAQ (Ashyq aksionerlik qoǵam); JShS (Jayapkershiligi shekteýli seriktestik); DDSU (Dúnejúzilik densaýlyq saқтау uıymy).* Қосымшалар қысқарған сөздің айтылу заңдылықтарына сәйкес дефис арқылы жазылады: *EQYU-ǵa; EO-ǵa; JShS-nyń, JShS-ǵa; AQ-nyń; DDSU-ǵa; TMD-ǵa, MKK-ge.* Бірақ *AQSh-qa* деп жазылады.

§76. Ағылшын тіліндегі атауы бойынша қысқарған әлемдік мәртебесі жоғары халықаралық ұйым атаулары түпнұсқа тіліндегідей жазылады: *UNESCO, USAID, NATO, KAF*. Қосымшалар қысқарған сөздің айтылуына қарай дефис арқылы жалғанады: *UNESCO-ның, -ға; USAID-тың, -қа; NATO-ның, -ға; KAF-тың, -қа*.

§77. Аралас қысқарған сөздер төмендегідей жазылады: *QazUÝ (Qazaq ulttyq ýniversiteti); Euroodaq* (Еуропалық одақ). Қосымшалар соңғы буынға үндесіп жалғанады: *QazUÝ-дың, -ға; Euroodaq-тың, -қа*.

VIII тарау ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕР ЕМЛЕСІ

§78. *ě* әрпі *ó* әрпімен таңбаланады. Қосымша соңғы буынның үндесіміне сәйкес жалғанады: *manóvr (-diń, -i, -ge, -ler), brýselóz (-diń, -i, -ge, -der), aktór (-diń, -i, -ge, -ler), amóba (-ның, -ny, -ға, -lar), dirijór (-diń, -i, -ge, -ler), rejisór (-diń, -i, -ge, -ler)*.

§79. *ц* әрпі және *сц* әріп тіркесі *с* әрпі арқылы жазылады: *sirk, sement; desimetr, proporsional, kvars, korporasia, senari, abses, plebisit*.

§80. *ш* әрпі *sh* әрпімен таңбаланады: *ýchilishe, praporshik, borsh, shi* (тағам).

§81. *э* әрпі *e* әрпімен таңбаланады: *element, elevator, poetika, koefisent*.

§82. *ю* әрпі *ú* әрпімен таңбаланады: *parashút, absalút, glúkoza, debút, prodúser, lúks, valúta, búdjet, búro, sújet, búleten, fúchers, kompúter, tútor, konúktýra, konúktivit*. Қосымша соңғы буынның үндесіміне сәйкес жалғанады.

§83. *я* әрпі *á* арқылы таңбаланады: *zarád, knáz, narád, razrád, bilárd, griláj*. Қосымша §17-ге сәйкес жалғанады.

Е с к е р т у. **и (і)** әрпінен кейін тұрған **я**-ның орнына **а** жазылады: *aksia, alergia, himia, gimnazia*.

§84. Жіңішкелік белгісі (**ь**) бар буынға жіңішке дауыстылардың әрпі жазылады, қосымшалар түбірдің соңғы буынына үндесіп жалғанады: *alkogól (-diń, -i, -ge, -der), ansámbl (-diń, -i, -ge, -der), asfált (-tiń, -i, -qa, -ta), álbátros (-tyń, -y, -qa, -tar), álbom (-nyń, -y, -ǵa, -dar), álfa (-nyń, -ǵa), álmanah (-tyń, -y, -qa, -tar), álpinus (-tiń, -i, -ke, -ter), ált (-tiń, -i, -ke), álternativ (-tiń, -i, -ke, -ter), áltrón (-nyń, -y, -ǵa, -dar), bálzam (-nyń, -y, -ǵa, -dar), batalón (-niń, -i, -ge, -der), búldog (-tyń, -y, -qa, -tar), búldozer (-diń, -i, -ge, -ler), dúbl (-diń, -i, -ge, -der), gólf (-tiń, -i, -ke, -ter), gastról (-diń, -i, -ge, -der), kúlt (-tiń, -i, -ke), kobált (-tiń, -i, -qa, -tar), koról (-diń, -i, -ge, -der), medalón (-niń, -i, -ge, -der), múltfilm (-niń, -i, -ge, -der), ós (-tiń, -i, -ke, -ter), pálma (-nyń, -sy, -ǵa, -lar), paról (-diń, -i, -ge, -der), púlt (-tiń, -i, -ke, -ter), roiál (-diń, -i, -ǵa, -dar), rúbl (-diń, -i, -ge, -der), sírkúl (-diń, -i, -ge, -der), váls (-tiń, -i, -ke, -ter), vestibúl (-diń, -i, -ge, -der), vólfram (-nyń, -y, -ǵa, -dar), vólt (-tiń, -i, -ke), oftálmolog (-tyń, -y, -qa, -tar), fakúltet (-tiń, -i, -ke, -ter), festivál (-diń, -i, -ǵa, -dar), fólklor (-dyń, -y, -ǵa, -lar).*

Е с к е р т у. Жіңішкелік белгісімен (**ь**) келген буын құрамында **е, і** әріптері бар сөздерде бұл белгі ескерілмейді: *akvarel (-diń, -i, -ge, -der), artıkl (-diń, -i, -ge, -der), atele (-niń, -si, -ge, -ler), barelef (-tiń, -i, -ke, -ter), barer (-diń, -i, -ge, -ler), gelmint (-tiń, -i, -ke, -ter), kegl (-diń, -i, -ge, -der), kelt (-tiń, -i, -ke, -ter), lager (-diń, -i, -ge, -ler), premer (-diń, -i, -ge, -ler), premera (-nyń, -ǵa, -lar), relef (-tiń, -i, -ke, -ter), shıfoner (-diń, -i, -ge, -ler), stıl (-diń, -i, -ge, -der), fılm (-niń, -i, -ge, -der).*

§85. Айыру белгісі (**ь**) ескерілмейді, қосымшалар соңғы буын үндесіміне сәйкес жалғанады: *sýbekt, obekt, feldeger, adektiv.*

§86. **-тч** дыбыстар тіркесімен аяқталатын сөздердегі **т** әрпі түсіріліп жазылады: *skoch, skech, mach*.

§87. **дж** әріп тіркесі бар сөздерде **д** әрпі түсіріліп, қосымшалар үндестік заңы бойынша жазылады: *menejer (-diń, -i, -ge, -ler), jinsi (-niń, -si, -ge, -ler), jentlmen (-niń, -i, -ge, -der)*. Бірақ *búdjet, lodju* болып жазылады.

§88. Сөз соңындағы қайталанған қосар әріптің біреуі түсіріледі: *klas (-tyń, -y, -qa, -tar), hol (-dyń, -y, -ǵa, -dar), bal (-dyń, -y, -ǵa, -dar)*.

§89. Сөз ортасындағы қайталама **сс, мм, лл, тт, фф, нн, бб, рр, пп, зз, дд, кк, уу** дыбыстарын білдіретін әріптердің бірі түсіріліп жазылады: *patison, komısar, resor, profesor, prosector, asonans, dısonans, disident; gramatika, komýna, imýnogen, imigrant, tamologia, simetria, amiak, anagram; metalýrgia, elips, kolej, sılabýs, koloid, brýselóz, kolokviým, truler; alofon, troleibýs; kotej, atestat; efekt, efýzia, afekt, afrikat, koefisent; týnel, aneksia, anotasia, baner, tenis, konotat; abreviatýra, gıbon, korespondent, popýrı, korektor, korozia, aparatýra, aplikasıa, ipodrom, opozısta, oponent; aglútinativ, sýgestia; adıtiv; akaýnt, akord, akreditasıa, hokei, vakým*.

Е с к е р т у. Сөз мағынасына әсер ететін жағдайда қайталама дыбыстар сақталып жазылады: *netto, dollar, massa, tonna*.

§90. **-ий**-мен аяқталған сөздердің соңында бір ғана **і** әрпі жазылады: *kalı, alúmini, natri, kafeteri, reali*.

§91. Шеттілдік сөздердің соңындағы **а** әрпі сөз мағынасына әсер етпеген жағдайда түсіріліп жазылады. Қосымшалар соңғы буынға үйлесіп жалғанады: *gazet (-tiń, -i, -ke, -ter), mınyıt (-tyń, -y, -qa, -tar), sıfır (-dyń, -y, -ǵa, -lar), kordinat (-tyń, -y, -qa, -tar), kapsýl (-dyń, -y, -ǵa, -dar), kardıogram (-nyń, -y, -ǵa, -dar), fonem (-niń, -i, -ge, -der), morfem (-niń, -i, -ge, -der), leksem (-niń, -i, -ge, -der), orfogram (-nyń, -y, -ǵa, -dar)*. Бірақ *matematika, pedagogika, statistika, mehanika* болып жазылады.

§92. Сөз аяғындағы **-cm, -cmь** әріп тіркесінің соңғылары түсіріліп жазылады, қосымшалар үндестік заңына сәйкес жалғанады: *ekonomis (-tiń, -i, -ke, -ter)*, *komúnis (-tiń, -i, -ke, -ter)*, *manifes (-tiń, -i, -ke, -ter)*, *týris (-tiń, -i, -ke, -ter)*, *poves (-tiń, -i, -ke, -ter)*.

§93. **p, h** әріптеріне аяқталған шеттілдік сөздерге тәуелдік жалғауы жалғанғанда, **p, h** ұяңданбайды: *arhetip – arhetipi*, *stereotip – stereotipi*, *sheih – sheihy*, *shtrih – shtrihy*. **h** әрпіне және **-og** әріп тіркесімен аяқталатын сөздерге қосымшалар жуан жалғанады: *seh (-tyń, -y, -qa, -tar)*, *sheih (-tyń, -y, -qa, -tar)*, *shtrih (-tyń, -y, -qa, -tar)*; *pedagog (-tyń, -y, -qa, -tar)*, *ekolog (-tyń, -y, -qa, -tar)*.

§94. **-pg, -kc, -лк, -кл** әріп тіркесіне біткен сөздерге қосымшалар жіңішке жалғанады: *ocherk (-tiń, -i, -ke, -ter)*, *polk (-tiń, -i, -ke, -ter)*, *sıkl (-diń, -i, -ge, -der)*, *hurýrg (-tiń, -i, -ke, -ter)*, *metalýrg (-tiń, -i, -ke, -ter)*.

§95. **-км, -ск, -нкм, -пм, -мп, -мб, -фм** әріп тіркесіне бітетін сөздерге қосымша **y, i** дәнекері арқылы, ал **-км, -ск, -нкм** сияқты құрамында **k** әрпі бар сөздерге тек жіңішке, басқаларына соңғы буын үндесіміне қарай не жуан, не жіңішке жалғанады: *faktige, faktisi*; *obektige, obektisi*; *diskige, diskisi*; *pýnktige, pýnktisi*; *akseptige, akseptisi*; *rombyga, rombysy*; *shriftige, shriftisi*.

§96. Сөз соңындағы **-нг** әріп тіркесі **n** әрпімен жазылады, қосымшалар үндестік заңына сәйкес жалғанады: *boýlıń (-niń, -ge, -i, -der)*, *brifıń (-niń, -ge, -i, -der)*, *reitń (-niń, -ge, -i, -der)*.

§97. Ағылшын тіліндегі түпнұсқасында **w** әрпімен басталатын кейбір сөздер **y** әрпімен жазылады: *yatsap, yikipedia, yeb-sait*.

IX тарау

СӨЗДЕРДІҢ ТАСЫМАЛДАНУЫ

§98. Сөз буын жігіне сәйкес тасымалданады: *oqý-shylar*; *oqýshy-lar*; *bel-sendi*, *belsen-di*; *bei-bitshilik*, *beibit-shilik*, *beibitshi-lik*; *qı-yn*, *bý-yn*.

§99. Буын *й* мен *у* дауыссыздарынан басталғанда *da-ýys* (*day-ys* емес), *sa-ýat* (*say-at* емес), *da-ıyndyq* (*dai-yndyq* емес), *qui-yn* (*qui-yn* емес) түрінде тасымалданады.

§100. Сөз ішінде үш дауыссыз дыбыс қатар келгенде сөздің түбірі сақталып тасымалданады: *kúngirt-teý* (*kúngir-tteý* емес), *jańgyrt-ty* (*jańgyr-tty* емес).

§101. Біріккен және кіріккен сөздер буын жігімен тасымалданады: *de-malys*, *dema-lys* (*dem-alyс* емес); *kógorai*, *kógo-rai* (*kóg-orai* емес).

§102. Бір буынды сөздер тасымалданбайды: *ai*, *kún*, *vólt*, *kvars*, *púnkt*.

§103. Сөздің жеке әрпі келесі жолға тасымалданбайды: *ara* (*a-ra*, *ar-a* емес), *alaq* (*a-ıaq* емес), *alaqan* (*a-laqan* емес).

§104. Бас әріптен қысқарған сөздерді тасымалдауға болмайды.

§105. Кісі есімінің қысқартылған әрпі мен тегі тасымалданбайды: *A. Batursynuly*, *B. Momyshuly*, *G. Mustafin*, *A. Kekilbai*.

§106. Цифрлармен келген қысқарған өлшем бірлік атаулары және шартты таңбалар тасымалданбайды: *25 ga* (*25-ga* емес), *50 sm* (*50-sm* емес), *50%* (*50-%* емес).

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз.....	3
Қазақ әліпбиі.....	5
Тірек ұғымдар.....	7
I. Әріптер емлесі.....	9
II. Түбір сөздер емлесі. Қосымшалардың жалғануы.....	11
III. Бөлек жазылатын сөздер емлесі.....	14
IV. Бірге жазылатын сөздер емлесі.....	16
V. Дефиспен жазылатын сөздер емлесі.....	18
VI. Бас әріп емлесі. Қосымшалардың жалғануы.....	20
VII. Қысқарған сөздер емлесі.....	24
VIII. Шеттілдік сөздер емлесі.....	25
IX. Сөздердің тасымалдануы.....	29

ҚАЗАҚ ТІЛІ ЕМЛЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Редакторлар: А.Фазылжанова
Қ.Күдеринова
Тех.редактор: С.Баубекова

Терілуге берілген күні 3.12.2018
Басуға қол қойылған күні 4.12.2018
Пішімі 60x84 $\frac{1}{16}$. Шартты баспа табағы 1.7
Қаріп түрі Times New Roman.
Таралымы 70 дана.

Қазақстан Республикасы, Астана қаласы,
Сығанақ көшесі, 25. Тел./факс: 27-71-39,
эл.пошта: tilortalyk@mail.ru